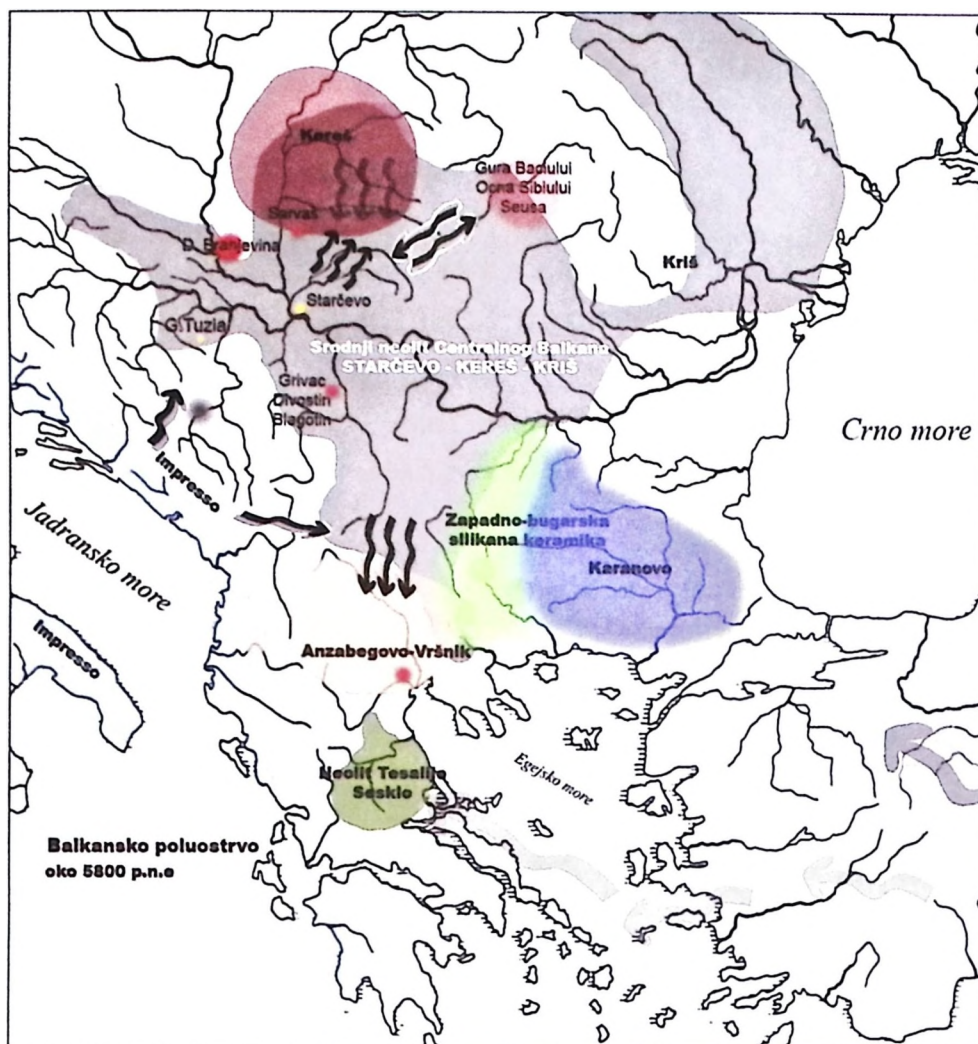

Neolit u senci - još jedan osvrt na starčevačka naselja u Bosni

Nenad N. Tasić
Beograd

Već skoro 130 godina sistematski se sprovode arheološka istraživanja u Bosni i Hercegovini i akumulira se baza znanja vezana za praistorijska nalazišta i nalaze iz ovog dela Balkanskog polustrva. O kakanjskoj i butmirskoj kulturi kao najistaknutijim predstavnicima neolitske epohe u BiH pisali su vodeći arheolozi druge polovine dvadesetog veka. U svetsku arheološku literaturu ušle su jedinstvene posude – ritoni, koje su očarale stručnjake i kulturnu javnost, ali su takođe u drugi plan potisnule uistinu manje atraktivna nalazišta starčevačke kulture kojih takođe ima i u Bosni. U ovom radu biće reči upravo o tim nalazištima.

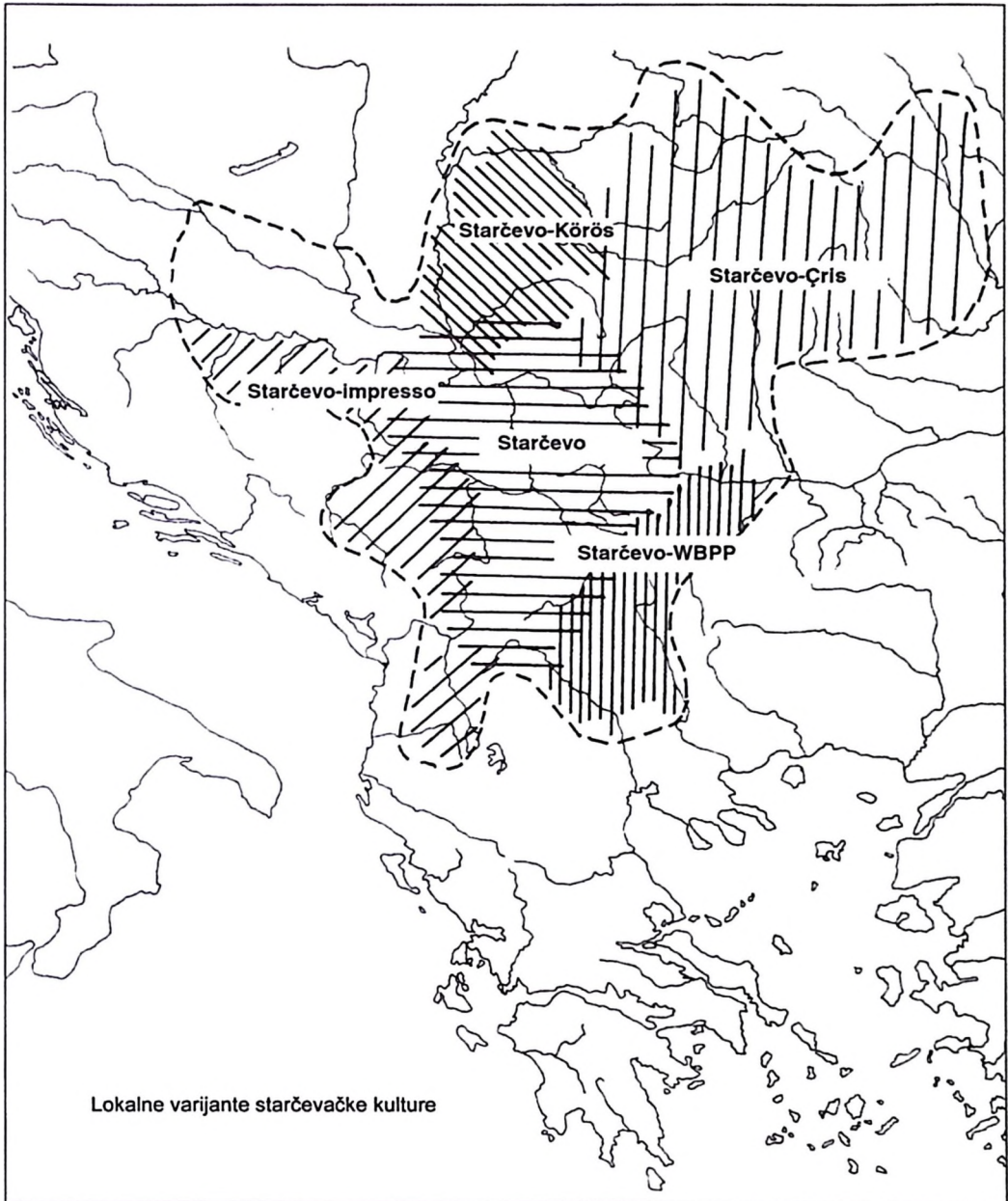
Starčevački kulturni kompleks se (Sl. 1) prostire na većem delu Balkanskog poluostrva. U centralnobalkanskoj regiji on ima odlike koje smatramo karakterističnim za tu kulturu: dominacija grube keramike, retka pojava slikanog ukrasa, barbotin ukras i, što je najupečatljivije, jednoslojna i kratkotrajna naselja. Međutim, kako se krećemo ka periferiji *matične starčevačke oblasti*, dolazi do mešanja ove kulture sa lokalnim varijantama srednjoneolitskih kultura kao što su Criş u Rumuniji, Körös u Mađarskoj i Impresso u delovima Bosne i Albanije. Posmatrajući oblasti u kojima dominira mešavina dvaju kultura (Starčevo-Körös, Starčevo-impreso ili Starčevo Criş, Sl. 2) zaključujemo da one svojom površinom nadmašuju matičnu oblast. Ovaj podatak se može prokomentarisati na nekoliko načina. Moguće je da je stvaranje regionalnih grupa rezultat izvorne heterogenosti populacije koja čini starčevački kompleks; ovakva heterogenost mogla je nastati i prilikom početaka kolonizacije, ali i tokom rasejavanja novopridošle populacije. Moguće je takođe da je u početnim fazama neolitizacije Balkana, u južnim krajevima budućeg Starčevo-Körös-Criş kompleksa, došlo do akulturacije lokalnog stanovništva i mešanja sa novim stanovništvom i da su prilikom transfera kulture znanja i tehnologije lokalne grupe preuzimale neolitski paket dajući mu osoben lokalni pečat. Sa druge strane centralna pozicija starčevačke kulture u odnosu na ostale varijante ranog i srednjeg neolita kao i živa komunikacija među njima omogućavaju da se starčevački elementi javljaju u svim ovim oblastima.

Sl. 1 *Balkansko poluostrvo oko 5800 p.n.e.*

Iako ćemo dosta mesta posvetiti keramici, kao na najindikativnijem i, za ovaj period, hronološki najosetljivijem materijalu, neće biti isključivo reči o relativno-hronološkom položaju neolita u Bosni. Uostalom, o toj temi je u skorije vreme i sa dovoljno argumenata pisao S. Perić. On je dao nov pristup periodizaciji neolita izdvajajući u periodu ranog i srednjeg neolita starčevačku i protobutmirsku kulturu¹. Osvrnućemo se u tom kontekstu na pitanja porekla neolita u Bosni i odnosa sa neolitom u „matičnoj“ oblasti ove kulture – Centralnim Balkanom. U ovom smislu neizbežno je povesti raspravu o značaju prirodnih resursa, prvenstveno soli, na razvoj kultura ranog i srednjeg neolita u ovoj oblasti.

¹ Perić 1995, 82, 84; Perić 2002.

Sl. 2 *Lokalne varijante starčevačke kulture*

I pored ovako duge istorije istraživanja praistorijskih nalazišta u BiH, do sada je otkriveno svega dva nalazišta za koja se sa sigurnošću može reći da pripadaju starčevačkom kulturnom kompleksu. To su Obre I i Gornja Tuzla. Ponekad se, kao što je to slučaj u referentnoj publikaciji za ovaj region *Praistoriji Jugoslovenskih zemalja* iz 1979, nalazišta ove oblasti smeštaju u „prelaznu zonu“ između neolita na jadranskoj obali i kontinentalnog neolita

Balkana. Očigledno preplitanje dva stila ukrašavanja, dve tradicije izrade grnčarije jasno je stavilo do znanja istraživačima da se radi o specifičnoj mešavini kultura sa prevagom starčevačkih elemenata².

Na ovom mestu daćemo sažetak rezultata iskopavanja sa za sada jedina dva starčevačka nalazišta u Bosni.

Obre I

Ovo nalazište smešteno je na obali rečice Trstionice, nedaleko od reke Bosne i na samo 5 km od rudnika Kakanj. Arheološka istraživanja vršena su 1965. godine pod rukovodstvom A. Benca, a materijal je objavljen 1973.³ On je materijalnu kulturu otkrivenu na ovom nalazištu okarakterisao kao starčevačko-impreso i stavio je u period ranog neolita. Upravo u ovakvim slučajevima uočljivo je da postoji problem sa različitim tretmanom termina „rani neolit“. U vreme kada je Benac istraživao i publikovao Obre I, ovaj termin označavao je vreme između pojave vinčanske kulture i kraja paleolitskog perioda, odnosno od neolitizacije do vinčanske kulture. U međuvremenu, u neolitskoj arheologiji jugoistočne Evrope učvrstila se podela na rani, srednji i pozni neolit, gde je rani neolit zapravo vreme dolaska neolitskog paketa (sa ili bez populacionih kretanja, svejedno) i hronološki se razdvaja oko 6000-5800 godine cal. BC; srednji neolit je doba starčevačke kulture u užem smislu reči, dok je pozni neolit vreme vinčanske kulture.

Kao i na gotovo svakom nalazištu starčevačke kulture i u Obre I su zastupljene dve osnovne grupe keramike: ukrašena i neukrašena. Ukrašava se barbotinom, slikanjem, utiskivanjem i urezivanjem. Barbotine ukras je najčešće organizovan u vertikalne kanelure (‘starčevačke kanelure’), a ponekad je nanošen bez reda ili prskanjem. Slikana keramika je izuzetno fina, tamno oker boje, preko koje je nanet crvenkasti ili crvenkastosmeđi premaz na kome se slika. Motivi su pravolinijski, uglavnom je to smena tanjih i debljih vertikalnih linija. Pri obodu se ponekad slika jednostavna bordura ili ‘friz’ udvojenih linija sa ili bez šrafure. Za razliku od slikane keramike, impreso keramika ima najčešće tamnosivu boju i, kako kaže A. Benac: “može se lako zaključiti da je ta keramička roba bliža vinčanskoj nego starčevačkoj keramici, iako nema nikakve veze ni sa vinčanskom kulturom”⁴. Ona je uvek tankih zidova, koničnih formi, sa naglašenim prelazom ramena u trbuh; sreću se i ‘trbušaste’ vaze sa blago izvijenim obodom i malo naglašenim dnom. Preovlađuju razne varijante tremolo motiva, koji više ili manje podsećaju na cik-cak linije. Monohromna keramika je ovde tradicija jadranskog neolita, a ne starčevačke kulture. Ona svoj život nastavlja dalje u proto-kakanjskoj kulturi. Ova klasa keramike je žućkastosmeđe ili crvenkastosmeđe boje, a

---

² Perić 1995, op. cit.

³ Benac 1973, 5 i d.

⁴ Benac 1979, 379.

oblici su uglavnom visoke, konične ili zaobljene šolje, hemisferične šolje, tanjiri s prstenastim dnom i bikonične zdele sa kratkim vratom.

Izdvojene su dve faze razvoja starčevačke kulture na Obrima I. Najupadljivija razlika među fazama je ta da su crvenoslikani motivi u starijoj fazi naneti posle pečenja i otiru se. U mlađoj fazi ovo nije više slučaj. A. Benac i S. Perić datuju ovo nalazište u vreme Starčevo IIb (po D. Garašanin)⁵, po S. Dimitrijeviću Obre I datuje se u Linear B (eventualno Girlandoid) fazu ili u period MNCB II/III. Interesantan je podatak vezan za ukras na grnčariji sa Obre I gde se u ranijoj fazi slika bojom nanetom posle pečenja koja se otire, dok se u kasnijoj fazi slika postojanom bojom. Ova činjenica mogla bi da ukazuje na primenu slikanja bez neophodne tehnologije što bi moglo da se veže za lokalnu produkciju neposredno po osnivanju naselja i njegove stabilizacije.

Sudeći po prisustvu uređenog barbotine ukrasa, i, doduše retkih, fragmenta sa krivolinijskim slikanjem reklo bi se da je ovde u pitanju relativno poznata faza starčevačko-impresso kulture. Rezultati C14 analiza bar delimično potvrđuju ovakvu pretpostavku⁶.

1. Bln-636 : 6795±150BP / Cal BC - 5800BC (0.90)⁷ 5562BC
2. Bln-659 : 6230±80BP / Cal BC - 5185BC (0.66) 5071BC
3. UCLA-1605f : 6430±60BP / Cal BC - 5385BC (0.67) 5312BC
4. UCLA-1605g : 6710±60BP / Cal BC - 5632BC (0.69) 5563BC
5. UCLA-1605h : 6150±70BP / Cal BC - 5245BC (1.00) 4918BC

Serijski raspoložemo je prilično neujednačena. Tri rezultata obrađena u laboratoriji u Los Angeles-u, a koja verovatno potiču iz jednog uzorka, daju nekonzistentne vrednosti i pokazuju starost između 5632 i 4918. Ukoliko odbacimo ekstremne vrednosti moguće je da ova proba datuje sloj u vreme oko 5500. godine stare ere. Rezultat iz Berlina pod brojem 636 uklopio bi se u ovo vreme. Uzorak Bln-659 pokazuje starost 5185-5071 cal BC i deluje prenizak u odnosu na ostale iz ove serije, ali se lako može uklopiti u sam kraj starčevačke kulture. Nažalost, bez detaljnih podataka o arheološkom kontekstu uzorka rezultate možemo prihvatiti samo okvirno i možda pretpostaviti duži život ovog naselja. U prilog ovoj tvrdnji govori i evolucija u razvoju slikanog ukrasa.

Gornja Tuzla

Ovo značajno naselje starčevačke i vinčanske kulture smešteno je na obroncima planine Majevice. Ono se prostire uz tok rečice Jale i do obronaka brda Hum. Prema površinskim nalazima praistorijsko naselje pokrivalo je

---

⁵ Benac 1979, 392; Perić 1995, op. cit.

⁶ Rezultati datovanja kalibrirani su koristeći OxCal softver.

⁷ Ova vrednost označava verovatnoću na nivou 1 σ . (0.9 = 90% verovatnoće)

impozantnu površinu od 12-15 hektara. U arheološku literaturu ovo je naselje ušlo 1957. godine, a po prvi put je konstatovano prilikom obilaska terena Đ. Baslera 1949. godine⁸. Iskopavanja započinju 1955. pod rukovodstvom B. Čovića i nastavljaju se do 1958. godine. Konstatovan je moćan kulturni sloj od preko 5 m. Za ovaj rad značajan je stratum VI (5,45-4,9 m) sa svojim podfazama VIa i VIb, koji leži neposredno iznad zdravice.

Stratum VIa

U ovom sloju sreću se sledeći oblici: jednostavni loptasti lonci sa više ili manje razgrnutim obodom, lonci sa naglašenim prelazom iz ramena u trbuh kao i poluloptaste posude, većih dimenzija. Boja im varira od svetlosive preko smeđe do mrkocrvene, a ponekad je u zavisnosti od pečenja posuda i dvobojna (belosivo i tamnosivo ili tamnocrveno i sivo).

Gruba keramika najčešće sadrži organske primese, kao što je to pleva 'ponekad i u veoma velikoj količini'⁹. Najčešći način ukrašavanja grube keramike je barbotine tehnika, a sreće se i utiskivanje i urezivanje. Barbotine tehnika je uglavnom uređena u motivu starčevačkih kanelura ili cik-cak motiva, a ponekad se sreće i 'klasični', neuređeni barbotine ukras. Utiskivanje prsta ili nokta u svežu površinu posude i štipanje često se javlja ali isključivo na posudama manjih dimenzija. Urezivanje je u ovoj fazi sporadično. Na jednoj loptastoj posudi sreću se parovi oštro urezanih linija. Pronađeno je i dno posude sa ostacima urezane mreže. Poluloptaste posude na šupljoj nozi najčešći su oblik monohromne keramike. Takođe se javljaju i poluloptaste posude sa ravnim dnom. Boja varira od zagasito-smeđe, koja je dominantna, preko mrke do crveno-smeđe.

Klasa slikane keramike je zastupljena sa oko 20% u odnosu na ukupni broj fragmenata što je izuzetno visok procenat, čak i za nalazišta u dolini Strume. Slika se tamnom bojom bez sjaja na crvenoj, žuto-sivoj ili sivo-smeđoj uglačanoj prevlaci. Motiv je isključivo pravolinijski. Dominiraju geometrijski motivi: trouglovi, trake, mreža i cik-cak linije.

Stratum VIb (5,15-4,9 m)

Prema istraživaču ovog nalazišta izgleda da između ove i prethodne faze nema prekida. Isti oblici i načini ukrašavanja nastavljaju život i u ovoj fazi, ali je slikana keramika u opadanju. Od značaja je pojava spirale izvedene slikanjem u boji vinskog taloga i to na posudi sa ogrubljenom površinom. U klasi monohromne keramike javljaju se posude od izuzetno fino prečišćene zemlje sa tankim zidovima (0,3 cm) skoro bez primesa, koja u boji varira od svetlocrvene do zagasito-crvene.

Po raznolikosti i kombinacijama pravolinijskog ukrasa, pojave spiralnog slikanja, kao i ukrašavanja grube keramike u vidu kanelura i cik-cak

---

⁸ Prema Čović 1961, 79 i dalje.

⁹ Čović 1961, op. cit. 81.

barbotina, ova faza života u Gornjoj Tuzli mogla bi da se smesti na sam kraj Starčeva IIB (MNCB II i fazu MNCB IIIa po N. N. Tasiću¹⁰).

Iz starčevačkog sloja potiče C14 datum koji posle sprovedene kalibracije pokazuje sledeću vrednost. Nažalost ni za ovaj datum nema tačnih podataka o mestu sa koga je prikupljen.

GrN-2059 : 6640±75BP / 5580BC (0.88) 5475BC

Ovaj usamljeni datum bi trebalo da datuje vrhunac razvoja starčevačke kulture u istočnoj Bosni. Iako u tumačenju C14 datuma važi pravilo „*one date is no date*“, ipak bi, u odsustvu serije, trebalo voditi računa o ovom datumu kada se određuje početak uređenog barbotine ukrasa u centralnim delovima starčevačke kulture. S tim u vezi može se problem postaviti na dva načina: da prihvatimo da je centralno Balkanska zona ta koja zrači kulturnim uticajima na okolne, više ili manje izolovane regije, kakva je i istočno-Bosanska, ili pak da pretpostavimo da dolazi do lokalnog otkrića novih vidova ukrašavanja keramike koji se potom prenose u centralne oblasti. Ukoliko prihvatimo prvi predlog, onda se i ovaj datum (kao i onaj sa Odmuta u vezi sa neuređenim barbotine ukrasom) može okarakterisati kao *terminus ante quem* za ovakvu kulturnu pojavu u centralnim oblastima. Navedeni rezultat je jednako značajan za datovanje spiralnog slikanja sa završecima u obliku šape te bi mogao da pomeri ovaj način ukrašavanja dublje u prošlost. Ovakav ukras srećemo na još nekoliko nalazišta, kao što su to Anzabegovo IV, Crnokalačka bara, Rudinik IV, Galabnik III, Balgarčevo I. Ovaj datum, preko analogija sa Crnokalačkom barom, mogao bi da datuje i pojavu spiralnog slikanja sa 'S' preklapanjima.

Ukrašavanje grnčarije dominantnim geometrijskim oblicima, kvadratima, trouglovima, stepenicama i cik-cak linijama koje nalazimo u Gornjoj Tuzli, inače je karakteristično za početne faze ranog neolita i najverovatnije ima simboličko značenje vezano za domus¹¹. Upotrebljen na ovom mestu i u ovom kontekstu mogao bi da demonstrira vezu s prvim naseljenicima Balkana.

* * *

Na osnovu nalazišta sa materijalom starčevačke kulture na prostoru BiH, nije moguće donositi definitivne stavove i razjasniti pitanja neolitizacije ovog prostora. Ipak, čini se da je bar moguće postaviti nekoliko pitanja koja bi mogla da posluže i kao pravac daljih istraživanja neolita ove oblasti:

– *Kakav je odnos nalazišta Gornja Tuzla i Obre I?*

Što se C14 datuma tiče, nalazište u Obrima bi svakako bilo nešto mlađe, što ne znači da se nisu vremenski poklapali. O ovom pitanju se ne može sa sigurnošću govoriti zbog ograničenih radova na ovim nalazištima i nedo-

¹⁰ Tasić 1997; Tasić 1998, 30-55

¹¹ Za detaljnu elaboraciju vidi kod: Tasić 2005.

voljne istraženosti prostora koji leži između. Kada je reč o grnčariji, sličnosti postoje i vezane su za generalne trendove srednjeg neolita. Nešto veći procenat impresso ukrasa na Obre I ne predstavlja problem za moguću sinhronizaciju ova dva nalazišta. Komunikacija između ova dva naselja svakako je bila moguća s obzirom na to da razdaljina među njima iznosi nešto manje od 100 kilometara ako se prate prirodne komunikacije preko Kiseljaka, Turije, Zavidovića, Čardaka, i dalje na jug kroz brdsku oblast ili dolinom Bosne preko Zenice (što je nešto duži put). Putovanje je moglo trajati do nedelju dana, što je savladiva razdaljina za redovnu komunikaciju, naročito za potrebe dopremanja soli.

– *Da li naselja starčevačke kulture u Bosni prate matricu naseljavanja koja je ustanovljena u centralnim oblastima?*

Nažalost, otkriveno je premalo nalazišta ovog perioda u BiH da bi se sa sigurnošću moglo govoriti o ovako složenom problemu kao što je to matrica naseljavanja na koju utiču brojni faktori (ekosistem, resursi, subzistencija, socijalni faktori). No, možda bismo mogli na osnovu položaja Gornje Tuzle i Obre I, ali i činjenice da je na levoj obali Save otkriven veliki broj starčevačkih naselja, pretpostaviti da je matrica naseljavanja slična onoj u centralnim oblastima starčevačke kulture¹². Otkriće brojnih nalazišta u brdovitim oblastima centralnog Balkana potvrđuje da je izbor staništa u ovakvim oblastima uobičajena pojava tokom ranog i srednjeg neolita. Topografija Bosne odgovara uobičajenom izboru staništa starčevaca. S druge strane, jedino registrovano izвориšte soli najverovatnije je i razlog aglomeracije starčevačkih nalazišta u okolini Slavenskog broda. Plodno, aluvijalno zemljište s jedne strane i blizina izvorišta soli su očigledno bila izvanredna kombinacija za razvoj neolitskih zajednica u ovoj oblasti.

Potvrde za ovakve pretpostavke stižu iz svih rubnih krajeva starčevačkog kulturnog kompleksa, a ne samo sa nalazišta u Bosni. Interesantan primer je Lunca, Poiana slatini¹³. Arheološka istraživanja sprovedena tokom 1984. godine pod rukovodstvom G. Dumitroaia pokazala su da je nedaleko od sela Vinatori-Neamț, na svega dvadesetak kilometara od reke Siret, daleko na istoku Balkana, postojalo naselje starčevačke kulture¹⁴. Značajno je da se ovo naselje nalazi na 550 m nadmorske visine, nedaleko od obilnog slanog izvora. Na ovom nalazištu sreće se slikana keramika (zastupljena sa 10% u ukupnom keramičkom materijalu) i to belom i tamnom bojom u motivima koji su karakteristični za Cârcea IIIb-IVa¹⁵. To su tamnoslikani motivi nizova trouglova čiji međuprostor tvori cik-cak motiv, uz obod položena spirala slikana tamnom bojom, polihromija, ali i beloslikani trouglovi ispunjeni kosim linijama. Pored jedne četvorolisne baze kakve se javljaju od I faze Câr-

---

¹² Minichreiter 1992.

¹³ Dumitroaia 1987, 253-258.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., 254.

cea grupe, interesantno je ukrašavanje keramike grublje fakture: utiskivanje motiva 'žitni klas', urezivanje u obliku cik-cak linija.

I na severu kompleksa u oblasti Oroszhaza, u krajoliku kojim su dominirale slane močvare, nalazi se aglomeracija Starčevo-Körös naselja, što potvrđuje hipotezu o slanim izvorštima kao mestima gde se završavao jedan od talasa širenja kompleksa ranog neolita. Ovakva mesta, kakvo je bilo i naselje u Gornjoj Tuzli, bila su idealna za stočarstvo, konzerviranje mesnih i mlečnih proizvoda te time i mesta sa velikim kapacitetima za uspešnu trgovinu, što se može i videti po bogatstvu nalaza u Gornjoj Tuzli ili Lunca.

– *Koliko je naseljavanje BiH u vreme starčevačke kulture vezano za nalazišta soli u okolini Tuzle?*

Sam položaj naselja u Gornjoj Tuzli, ali i nalazi zdela sa koničnim završetkom ukazuju na mogućnost eksploatacije soli na ovom nalazištu. Nije jasno da li se radi o kopanju kamene soli ili je bila korišćena neka od tehnika evaporacije sa slanih izvora, ali bi bilo izuzetno čudno da naselje sa tako velikom površinom i prilično dugotrajno nema nikakve veze sa solju. Na ovom mestu se valja podsetiti nekih činjenica vezanih za prirodni raspored naslaga soli u jugoistočnoj Evropi. Naime, postoji nekoliko solju bogatih regija osim one u okolini Gornje Tuzle. To su: Transilvanija, oblast Oroshaza u Mađarskoj (ušća Someša i Moriša u Tisu), dolina reka Siret i Prut u Moldaviji (Sl. 3).

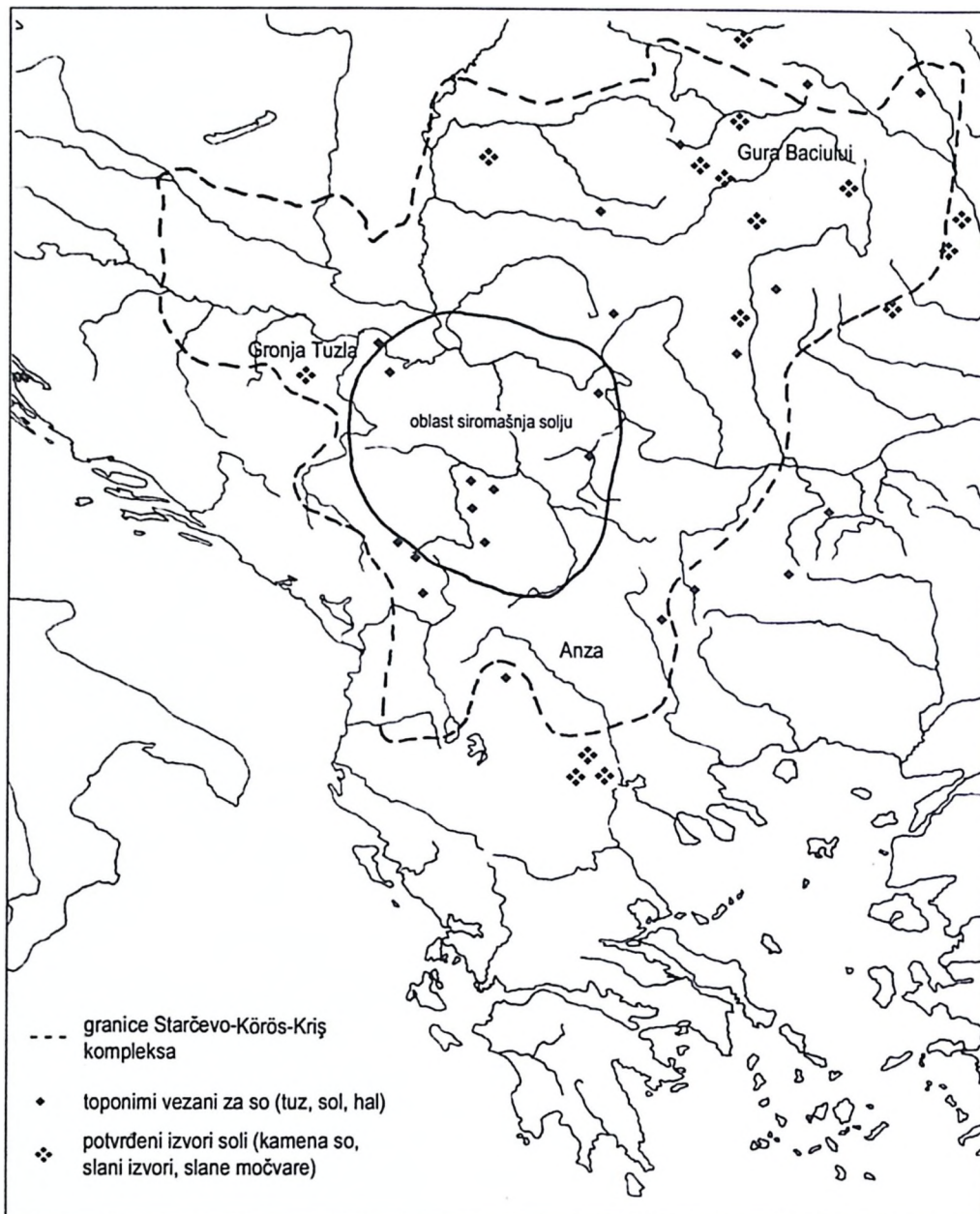
Činjenica da se većina starčevačkih naselja, izuzev nekoliko kao što su Donja Branjevina, Zadubravlje, Grivac, Divostin i Blagotin (Minichreiter 1992), osniva približno u isto vreme, odnosno koju deceniju posle početka šestog milenijuma, mogla bi da sugeriše u prilog tezi da je rano-neolitskim kolonistima bio neophodan siguran izvor soli kako bi naselili centralno-balkanski prostor u tolikom obimu (Sl. 3). Upravo iz ovog razloga najranije tačke naseljavanja, a ujedno i retka višeslojna nalazišta u oblasti JI Evrope vezuju se za izvorišta soli. Ovu tendenciju u matrici naseljavanja možemo pratiti od Janice (Giannitsa) u Solunskom zalivu, preko Anzabegova, u Ovčem polju (Krmno pole), Gura Baciului, Ocna Sibiului, Lunca-Poiana Slatini, Slatina-Sofia.

Valja napomenuti da se i u pretpostavljenom izvorštu neolitske civilizacije u Anadoliji i oblasti plodnog polumeseca ponavlja slična situacija vezana za slane izvore i moćna višeslojna nalazišta (Çatal Höyük, Kuruçay, Hoyçek, Jericho i druga)¹⁶.

– *Postoje li stalne komunikacije između centralnog Balkana i Bosne u vreme srednjeg neolita?*

Obilje slikane keramike s Gornje Tuzle koja se uklapa u stilski izraz faze Starčevo IIb (MNCB II i II/III) potvrđuje živu komunikaciju između ove i drugih zajednica starčevačkog kompleksa. Bilo bi interesantno napraviti sveobuhvatne analize fragmenata grnčarije koje bi utvrdile da li se radi o

¹⁶ Tasić 2000, 1139-1144; Tasić 2000a, 35-41.

Sl. 3 Nalazišta soli u Jugoistočnoj Evropi

lokalnoj proizvodnji ili ne, te da li većina posuda potiče iz neke lokalne radionice ili su dospеле sa strane. U slučaju da se potvrdi da je reč o importovanim, luksuznim, „izložbenim“ objektima koji izražavaju prestiž, onda bi se moglo pretpostaviti da je mnoštvo luksuznih posuda posledica ustaljenih razmena sa zajednicama koje su zavisile od ovog izvorišta soli.

– *Kakav je hronološki odnos naselja starčevačke kulture prema naseljima u centralnobalkanskoj regiji?*

Na osnovu uvida u materijalnu kulturu, a tu se pre svega misli na ostatke grnčarije, može se zaključiti da se starčevačka kultura pojavljuje u Bosni tek sa zreloom fazom njenog razvoja. U relativno-hronološkom smislu to je Starčevo IIa i IIb po D. Garašanin ili MNCB po N.N. Tasiću. Upadljiv je izuzetno visok procenat slikane keramike koji u slučaju Gornje Tuzle ide i do 20%, što je gotovo jedinstven slučaj kakvog za sada gotovo da i nema u matičnoj oblasti ove kulture. Što se tiče stila ukrašavanja pomenute grnčarije, ističu se fragmenti s tamno slikanim motivima trouglova, traka, mreža i cik-cak linija, što je tradicija ove kulture od njenog postanka.

Ono što je posebno upečatljivo kada je reč o hronologiji starčevačkih naselja u Bosni jest činjenica da oba do sada otkrivena pripadaju vremenu „procvata“ starčevačke kulture u centralnoj oblasti. Kada se analizira hronološki položaj starčevačkih lokaliteta u Srbiji, vidimo da najveći broj do sada registrovanih nalazišta pripada vremenu posle osnivanja naselja u Gornjoj Tuzli. Centralnobalkanska naselja koja su starija od Tuzlanskog, mlađa su ili istovremena s onima u Transilvaniji (Gura Baciului, Seusa, Limba). Na osnovu ovih relativno-hronoloških relacija, ali i uz uverenje da je za prve naseljenike oblasti jugoistočne Evrope bilo veoma značajno da otkriju značajne izvore soli, možemo pratiti tempo naseljavanja na ovom ogromnom prostoru. Ako ovaj problem posmatramo iz ovog ugla, onda izgleda plauzibilno da je cvetanje pastirskih zajedica u Centralnom Balkanu i osnivanje na desetine naselja u brdovitim predelima solju izuzetno siromašne oblasti bilo omogućeno upravo otkrićem i eksploatacijom bogatih izvora soli u Gornjoj Tuzli.

* * *

Nalazišta starčevačke kulture na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine, iako malobrojna, od velikog su značaja za proučavanje razvoja starčevačke kulture, njenog odnosa s neolitskim zajednicama jadranske oblasti, kao i za određivanje granica prodiranja starčevačke kulture na zapad. Osim toga, na primeru nalazima bogatog i dugotrajnog naseljavanja u Gornjoj Tuzli mogu se izvući zaključci o važnosti koje su naslage soli i slani izvori imali već od perioda srednjeg neolita.

Summary

Neolith in the shadow – Another look on to the Starčevo settlements in Bosnia

This paper is dedicated to the Starčevo culture sites of the Early and Middle Neolithic period in Bosnia. In more than 100 years of research only two sites of this culture have been discovered so far. However, their rich cultural deposits require further analysis in the context of the relationship to the core region of the Starčevo culture and also to the natural resources. The author draws attention to the available radiometric dates and settles them in the context of pottery forms and decoration styles. A matter of special interest here is salt, so abundant in the Tuzla region, as a vital resource for the Early Neolithic settlers.

Literatura

- Benac, A.* 1973, Obre I - neolitsko naselje starčevačko-impreso i kakanjske kulture na Raskršću, GZM n. s. XXVII-XXVIII, Sarajevo 1973.
- Benac, A.* 1979, Prelazna zona, PJZ II, Sarajevo 1979.
- Čović, B.* 1961, Rezultati sondiranja na preistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli, GZMS 1960-1961, Sarajevo, 1961.
- Dumitroaia, Gh.* 1987, La station de Lunca-Poiana Slatinii, u: La Civilisation de Cucuteni en contexte Europeen, Iași, 1987.
- Minichreiter K.* 1992, Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj, Zagreb 1992.
- Perić, S.* 1995, Butmirska kultura, Beograd, 1995.
- Perić S.* 2002, Der kulturelle Charakter und die Chronologie der Starčevo-Elemente im Neolithikum der Westlichen Balkanregionen, Starinar LI/2001, Beograd, 2002.
- Tasić, N.N.* 1997, Hronologija starčevačke kulture, neobjavljena doktorska teza, Filozofski fakultet u Beogradu, 1997.
- Tasić, N.N.* 1998, Starčevačka kultura na Kosovu i Metohiji (The Starčevo culture in Kosovo and Metochia), Arheološko blago Kosova i Metohije – od neolita do srednjeg veka (ed. N. Tasić), Beograd, 1998.
- Tasić, N.N.* 2000, The Neolithic Settlement Patterns and Salt, in: Proceedings of the 8th World Salt Symposium, (ed. R.M. Geertman, Elsevier Science B.V.), vol. 2, Amsterdam, 2000.
- Tasić, N.N.* 2000a, Salt Use in the Early and Middle Neolithic of the Balkan Peninsula, in: Technology, Style and Society, (ed. L. Nikolova), British Archaeological Reports 854, Oxford, 2000.
- Tasić, N.N.* 2005, The tell-tale squares, rad prezentovan na skupu: A short walk through the Balkans, UCL London, 2005 (u štampi).